

GRADA

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historiju

Broj 50
Godina XXV
Novembar, 2020.
[str. 85-98]

© Monos 2020

GRADA

Petstogodišnjim tragom prošlosti

Ambrozije Benković

NAPOMENA REDAKCIJE:

U povodu 130. godišnjice rođenja i 50. godišnjice smrti Ambrozija Benkovića, katoličkog svećenika, publiciste i vrijednog istraživača kulturne historije sjeveroistočne Bosne, prenosimo tekst "Petstogodišnjim tragom prošlosti", koji je prvobitno objavljen 1970. godine kao separat, a zatim u okviru posthumno tiskane knjige "Tuzlansko područje negda i sada s posebnim obzirom na vjerske prilike" (1971.). Iako je priređena i objavljena kao nedovršen rukopis, ova je knjiga donijela obilje veoma interesantnih i značajnih podataka o prostoru sjeveroistočne Bosne, pa tako i o Gračanici i njenoj okolini. Za ovu prigodu izdvojili smo naslovljeno poglavlje – dodajući mu kao prilog kartu s popisom arheoloških lokaliteta, spomenika i starina (što, inače, čini narednu cjelinu u spomenutoj knjizi). Knjiga "Tuzlansko područje negda i sada" nezaobilazno je štivo za svakoga ko se zanima za prošlost i baštinu ovoga kraja, ali danas je prilično rijetka i nedostupna široj publici: naći ćemo je tek na policama zavičajnih odjela i čitaonica nekih od ovdašnjih biblioteka. Gradska biblioteka u Gračanici, nažalost, ne posjeduje niti jedan primjerak ove, za Gračanicu značajne knjige – što je bio dodatan motiv da barem jedan dio prenesemo i našim čitateljima približimo. Učinili smo to što vjernije, prenoseći tekst onako kako je objavljen u spomenutoj knjizi, poštujući autorov jezik i stil (ispravili smo tek par sitnih i očitih tipografskih pogreški. Istim povodom u rubrici "Prošlost" u ovom broju "Gračaničkog glasnika" donosimo prilog našeg saradnika Marka Matolića pod naslovom "Podsjećanje na Ambrozija Benkovića (1890-1970) i njegov doprinos kulturnoj povijesti sjeveroistočne Bosne"

70. Prikupljajući usmena kazivanja o prošlosti ovih krajeva oko Spreče čuo sam od više ljudi, da po nekim okolnim selima ima mjesta što se zovu "crkvište" ili "crkvina". Jedno je takvo mjesto u Bokaviću spomenuto i u GZM 1955., a na vojnoj karti uz Stjepanpolje imaju Crkvine. Pa kad dr Hadžijahić kaže, da u gradačackom kraju potječe iz srednjeg vijeka čitava mreža crkava, te se i danas nalaze brojna crkvišta u musliman-

skim selima,¹⁾ mora da ih ima lijep broj i oko Spreče, u kraju, koji je u srednjovjekovnoj Bosni bio skoro posve katolički i prema tomu imao mnogo crkava, a narod uspomenu na to sačuvao barem u imenu. To vrijedi osobito za sela, što su primila islam, te im se stanovnici nisu u znatnijoj mjeri pomicali; a i tamo gdje je kršćanski katolički puk napustio svoj rodni kraj, nije pri odlasku rušio ni palio svojih kuća ni crkava, te su novi stanovnici ili preokretali crkve u svoje bogomolje ili su ih prepustili zubu vremena, ali su uspomenu na crkvu sačuvali u nazivu mjesta, gdje je ona stajala. Valja samo pronaći ta mjesta.

NA TLU ŽUPE POJALJA.

Prvo se zaputih 9. kolovoza u Bokaviće; župnik me g. Konopka motorom odbacio do prof. Šabana Hodžića, kojega sam mislio zamoliti, da me uputi na starije ljude u selu. No on mi kaza, da ih neću naći kod kuće, jer će sada biti dženaza, dakle ukop nekog mještana. I doista kad sam izašao na seoski put, već je pogrebna povorka kretala. Upitah zato s kapije jednog čovjeka, što je radio u svom vrtu, kako da dođem do onoga mjesta, gdje su iskopane neke starine – a crkvište je blizu toga mjesta. On smjesta pođe sa mnom i dovede do brežuljčica ispod šume, nalazišta starinskog bakra i mjedi i uputi, kuda ću dalje. Uslužni se taj čovjek zvao Čazim Čajić, ima 46 godina.

Na jednom sam mjestu krivo krenuo uzbrditiom desnom stazom, ali kad sam odmakao jedno sto koraka, vidim da to nije nikakva staza nego suha vododerina gorskog potoka i vratim se natrag. A teško sam se probijao kroz gustu nisku šikaru. Nakon desetak koraka ispade niza stranu preda me čovjek sa sjekirom.

Ne znam, tko se komu više začudio. Nazvah mu Boga i upitah: "Jesi li mislio da ovo ide vuk ili medvjed?" – "Ma medvjeda baš nema, ali po koji divlji krmak zna preplivati preko jezera iz onih tamo brda, pa sam malo čvršće stisnuo sjekiru." On me isputi,

kako ću doći na zaravanak Kruške, odakle se lijepo vidi novo jezero. Crkvišta nisam našao. Produžim kosom planine i spustim se u donji kraj dosta dugačkog sela i pred džamijom zatečem petoricu-šestoricu staraca; iza dovršene dženaze sjeli na klupu pod drvetom. Rado mi dosta toga kazaše i točno mi naznačiše, gdje je crkvište. Ujedno mi kazaše, da je crkva nekad bila i u Poljicu, tamo preko jezera.

Brončani predmeti što su se našli u Bokaviću (orudje, sudje, nakit i oružje), zakopani su tamo prije neke tri tisuće godina. Sada se čuvaju u tuzlanskom muzeju, a opisao ih je Borivoj Čović²⁾ i pridodaje crtež 33 predmeta. Stvari su nađene u listopadu 1951., a za mjesto veli: "To mjesto leži ispod jednog brda koje nema svog naziva, samo na vrhu ima mjesto koje se zove Crkvišta." Samo mjesto nalaza je malen humak koji je obrastao šikarom. Ono je okruženo s obje strane jarkom širokim oko 5 metara u kome teče s brda potočić s juga prema sjeveru. Okolne njive i livade zovu se "Selišća". – Ovaj nalaz označen je u knjigama kao "depo iz Lukavca". Prema kazivanju onih staraca nadopunjujem glede Crkvišta. Ono je na jednoj meraji više puta, oko 300 m od nalazišta prema jugu, mjesto se zove Torovi, a vlasništvo je Ahmeta Šubića. Selište je između crkvišta i nalazišta, podno selišta je bio bunar, od crkvišta se kosa spušta prema Spreči i na njoj vrelo – oboje se zove Markovac. – Na nalazištu je sada malo groblje.

Prema jugoistoku je lijepa široka visoravan, Kruške. Tamo je bio velik neki kamen, ali je razbijen, a drugi je bio pod brdom, on je potopljen u jezeru. Između zaseoka Hodžića i Poljane, više Selimovića, ima Gradina.

GRADILA SE KAMENOM S KONJUHA.

71. Za crkvište na Crvenom Brdu kazao mi stari Hasan Šogoljević, 85 godina mu ima, a to mi potvrdio i lukavački kadija Redžep eff. Muminhodžić. Prvput sam

krenuo prema Općinskoj bašči na Gornjem Crvenom Brdu na dan sv. Ante iza podne i već došao blizu mjesta, kad se moradoh brzo vratiti, jer se nebo silno stuštilo i počelo sijevati; jedva stigoh u selo Hrvate, a sruči se na zemlju ljetni pljusak. – Drugiput 11. VIII bijah bolje sreće; prođoh zaselak Ahmiće, i stigoh Salku Omerdića (62 god.) i s njim u razgovoru do blizu te nekadašnje bašče, koju su seljaci dobili u obradu u zamjenu za svoje njive, što ih preuzeo rudnik. Parcela sa crkvištem leži upravo u račvama dvaju puteva, a odmah su do nje na sjever dva muslimanska groblja, dijeli ih put za Smoluću. U većem su groblju neki znatniji nišani i na njima uklesane sablje, ali kako je groblje opasano visokom bodljikavom žicom, nisam mogao ući.

Sadašnji je vlasnik njive sa crkvištem neki čovjek iz sela Zagorja, na njivi se dobro ističe brežuljić, jedva dva metra viši od istočnog i južnog ruba njive, a prema ostalim se stranama posve blago spušta. Narod priča da je crkva građena kamenom s Konjuh-planine i to da je dodavan iz ruke u ruku. Druga je priča, da se htjelo na ovom mjestu podići džamija, no što bi se danju sagradilo, to bi se noću srušilo; kad se to triputa dogodilo, odustaje od gradnje. – I prvo je i drugo samo pusta priča. A ono o dodavanju kamena po živom lancu ponovit će se ovdje pod br. 76. kad dođemo do grada Tulovića, a narod oko Zvornika kazuje da je Prokleta Jerina gradila grad Zvornik natjeravši narod da s Rudnika dodaje kamen iz ruke u ruku. Kamene ploče crkvenoga poda stajale su do nedavna. Kad se gradila džamija u Lukavcu, tadašnji mutevelija ovog zemljišta (koje je tada bilo vakufsko), odobrio je da se onim velikim debelim pločama poploči ulaz pred džamijom. A što je krupnog kamena ostalo, to je razneseno. Kazivao mi čovjek, što je njivu orao, da se onaj brešćić ne da uzorati radi kamena što je ostao još u zemlji. – Ipak se donekle nazire, kuda su tekli zidovi, a u sredini je neznatna uleknina. Izvišeno mjesto je dugo 14 m, a široko 12 m.

Mjesto je u onom kraju općenito poznato pod imenom Crkvište u Općinskoj bašči. – Kad sam silazio seoskim putem prema koksari, pokazao mi u Ahmićima³⁾ neki stari “grčki bunar”, u njemu je vrlo dobra voda, na dnu mu je ploča, a nitko ne zna, tko ga je iskopao.

MOŽDA NA TLU LENDA VSKOGA SAMOSTANA.

72. U knjizi “Gorice u Posavini”, na str. 37., nabacio sam misao, da se samostan Lendava (Lindua kod Bartola Pizanskoga) nalazio negdje blizu Gračanice, pa s tim u vezi spomenuo i selo Lendiće, čiji su stanovnici došli iz te Lendave. – Kad uzmemo kartu tadašnje sjeveroistočne Bosne, vidimo da su oko Bijeljine bila tri samostana, oko Soli (Tuzle) također tri odnosno dva, na sjevernim padinama Majevice ležala je Skakava, na zapadu uz Bosnu na jugu samostan Usora, a niz Bosnu Modrica. A zar onaj veliki prostor, posve katolički, u četverokutu, što ga tvori na jugu Spreča i onda točke Usora – Modriča – Skakava – Soli, zar da nije imao nijednog samostana? Zar nije ovdje mogla biti Lendava odnosno Lindua? Samostan sa 6-7 područnih župa, među njima i Gračanica. Zato me osobito zanimalo srpsko selo Lendići, nekad selo za se, a sad priključeno Gračanici. Dva-put sam u nj zalazio.

Dne 12. kolov. potražih Obrada Stanojevića, jer me na njega uputiše. Kuća mu podaleko, na brijegu, među samim šljivama. Kad dodoh na domak kući, kazao mi da ga nema kod kuće, otišao je u čaršiju, ali da će se skoro vratiti. Ostadoh zato pred kućom njegova zeta, nasjedio sam se i napričao s prolaznicima, a kad ga zadugo ne bi, upitah, kako čovjek izgleda. Ima preko 60 godina, srednjeg je rasta, nosi se seljački, ali ima francusku kapu, mrk u licu s pjegama. I počeh se polako spuštati niz brijeg prema Gračanici, zagledajući u lice svakom odraslom muškarcu. Pred samu Gračanicu spazih takova čovjeka, pristupih mu i zapitah: “Jesi li ti taj?” Svakako je

bio iznenađen, možda i uznemiren, no ubrzo smo sjedeći na pragu jedne kuće bili u živom i srdačnom razgovoru, zalijevajući ga pivom iz boce.

Obrad nije čuo, da li su seljani svog mjesta odnekud doselili, ne zna za ikakvo crkvište ni za starinsko groblje, a kad sam ga pitao, zašto se zovu Lendići, a nema nijedne kuće toga prezimena, reče mi: "Ovo je sve bilo, kažu, nekada nekoga Lendave i po njemu se selo zove." Ovo je bio zanimljiv podatak, ali bi svoju punu vrijednost imao, kad bi se čulo i od drugih ljudi. Međutim jedan mi je samo još kazao, da se zovu tako po nekom Lendi; ali šta bi on bio, taj Lendo, ne zna.⁴⁾ Obrad me uputi na najstarijeg čovjeka u selu, Todora Đurića, no kako sam bio već u Gračanici, nisam ga tajputa više mogao tražiti, nego 19. IX ponovo svratim u Gračanicu i uputim se pješice vrcem u zaselak Đuriće. Upravo sam se primakao Todorovoj kući na pola kilometra, sve zapitkujući putem ljude, kad opet upitah jednoga, je li daleko Todorova kuća, a on mi pokaza čovjeka ispod kamenoloma: "Eno ti Todora, pošto je u čaršiju." Bio je petak, i pazarni i uredovni dan. Javim se Todoru sa "pomoz Bog" i nije bilo druge nego snjim natrag, jer čovjek ima nužna posla u gradu. Starac veli, da ima 80 godina, a ipak još dobro hoda, vidi i čuje. Putem ga po običaju ispitah koješta. Nije čuo ni za Lendu ni za Lendavu. Ne zna za ikakvo crkvište, ali zna za dva u Stjepan-polju: jedno podno sela kod škole, a drugo u vrh sela, nije baš daleko od njegove kuće. Upitan za samotne grobove, spomenuo je neki "pribjeni kamen", ali nisam mogao dobro razabrati, je li to bio nadgrobni stećak ili što drugo. Od njega čuh, da se u nekim muslimanskim kućama čuvala kršćanske svetinje iz tih starih crkava. Kad sam pitao, odakle ime Stjepan-polje, veli Todor, da je davno bio neki bogati Stjepan, imao sina za ženidbu i sin sebi doveo djevojku iz daleka, ali nju begenisa otac i preo te sinu, pa sin ode turskom caru i dođe s vojskom oca. I bi veliko zlo.

Usput da spomenem, kako ovdje govore "kajem, kaješ" mjesto "kažem, kažeš". Putem stariji ljudi pozdravljaju, a od mlađih nitko.

DVIJE CRKVE NA POLJU VOJVODE STJEPANA

73. Vozeći se autobusom iz Gračаницe prema Doboju stane se spram puta u selo Stjepan-polje. Na vojnoj su karti lijeve njive označene kao Crkvine, međutim te se njive s lijeve strane zovu Desetci, a kad se krene prema sjeveru u selo, desno su njive Smrekvik, a lijevo brijeg, što ga zovu Crkvine. I tamo sam bio dvaput – 12. VIII. i 19. IX. Najviše mi podataka dao invalid Mehmedalija Avdagić Husin, 43 god., iz toga mjesta.

Pod br. 43. nabačena je vjerojatnost, da je Stjepan-polje bilo nekada posjed velikaša Stipana Rajkovića, komu je ban Tvrtko u usorskoj oblasti dao grad Brložnik, a uz njega svakako i neki veći kompleks zemlje. Ne znam, je li tko ustanovio, gdje je taj grad Brložnik ležao. Danas nema mjesta toga imena; ima takav potočić, pritok Oskove, ali se oblast Usore nije tako daleko protezala. No ima brijeg Brložiste (na kartama nije ubilježen) iznad Brijesnice i Klokotnice, na zapad od Stjepan-polja. Ljudi vele da tragova utvrdi na njemu nema, ali kroz pet stoljeća mnogo je toga i drugoga netragom iščezlo. U Brijesnici ima također jedno Crkvište.

Po ovom vlastelinu Stipanu zove se vjerojatno ovo selo Stjepan-poljem. Možda je s njim u vezi i naziv prijekoga puta iz Gračаницe na tuzlansku cestu preko Straževca, a zove se i danas Stjepanovac. U ovom su dakle selu dva mjesta, gdje su prema narodnom kazivanju bile crkve. Prvo je odmah više prvih novih kuća s lijeve strane seoskog puta, idući od glavne ceste. To je poveći zgodan brežuljak dug oko 30 m, a širok i do 10 m, zove se Crkvine. S njega puca pogled na sprečku dolinu, lijepo se vidi crkva u Boljaniću. Crkva je ovdje bila vjerojatno na sredini brijega, jer tamo je u zemlji bilo mnogo kamenova, te su na to mjesto godinama donabacivali

kamenje izorano okolo po brijegu, pa je sve bilo zaraslo u ostrugu. Veliki kamenovi su iz temelja povraćeni 1949. i upotrebljeni za gradnju škole i štale, a sitniji je kamen sadašnji vlasnik očistio. Sadašnji su vlasnici brijega braća Mujo i Huso Softić. Idući dalje prema selu nema ni sto metara do nove škole; kad se kopali temelji za školu, naišlo se na dva-tri bolje sačuvana kostura, a mnogo više rasutih ljudskih kostiju. Nešto malo dalje je mjesto Luke ili Selišća, staro selište nekadašnjeg sela.

Drugo je crkvište mnogo dalje u brijegu, na vrh sela, no do njega nijesam još išao. Drugiput sam došao u Stjepan-polje 19. X. i popeo se u selo i razgovarao s Ibrom Mehanovićem (72 god.) i Halilom Havićem (74 god.). Znaju za donje crkvište i selište, no za gornje crkvište ne znaju. Ibro je čuo za neki grad Šenikovac, a Halil je na Brložištu stražu čuvao i veli da je tamo mogao biti grad. – U selu nema starinskog groblja niti pojedinačnih grobova. Ovdje **ne** govore ni **mređu** ni **dornji**, ali mjesto **gdje** vele **đi**. – Idući odatle cestom prema Doboju, kazao mi da je u Maloj Brijesnici, na mjestu zvanom Kratine, iskopano pri gradnji škole mnogo dobre starinske cigle. Po mišljenju seljana i tu je u starini bilo ljudsko naselje. U tom je selu u jednoj njivi bio velik stećak s pismom na jednoj strani, što ga nitko nije znao čitati (vjerojatno bosančica). Ali vlasnik je njive kamen razbio.

CRKVA U SJEDIŠTU BOŽIČKA BANOVIĆA

74. Stari je majstor u Lukavcu Anto Ravlić pričao, kako ga je pred mnogo godina silazeći s Vijenca prema Banovićima seljak Srbin upozorio na mjesto, gdje je bila crkva. Ime je selu na žalost zaboravio. Pošao sam da tražim to mjesto.

Kako s južne strane sada autobusi zalaze prilično daleko u planinska sela, to sam se uputio u Banoviće. Danas to ime nosi vrlo široko područje, široko je oko 14 km zračne linije. No zapravo su to četiri mjesta: željeznička je postaja u Omazićima, uprava rud-

nika i općina u Litvi, glavni rudnik u Podgorju, i konačno samo selo Banovići. Ja sam se zaputio do najzapadnije točke, do muslimanskog sela. Pred selom raskršće puteva za Ribnicu, Seonu i Treštenicu; malo dalje stajala je doskora džamija. Usred sela trgovina i malko poviše ceste škola i uz nju je muslimansko groblje; u gornji kraj, povrh grobova samo je jedan stećak, ali vrlo znamenit radi svoga natpisa, koji nam kaže, da ovdje leži Božičko Banović i da se ovaj kraj prije 500 godina zvao Dramešin. Nedaleko odatle prema zapadu kazao mi je za mjesto u šumi, u dolu među brdima, što ga zovu Bando i da je tamo neki ban imao svoje dvore. Potomke bana nazvaše Banovićima i po nekom od njih nazva se tako i ovo selo. Natpis je na spomeniku pisan bosančicom i čita se:

Ase leži Božičko Banović (ć)
na svojoj zemlji na plemenitoj
na Dramešini a postavše
Hlapač i Obodan i Branko z
(br)atim. (v. sl.)

Sl. 6. Stećak Božička Banovića foto autor

Raspitujući se kod ljudi za starine, napolaze za crkvište što ga tražim, kazao mi je jedno crkvište ovdje u selu. Za groblja nisam pitao, ali nalazim zabilježeno, da je iznad sela na brdu Stražbi bilo više stećaka, no da su sačuvana samo dva, a tako isto idući prema Litvi na podnožju brda da je bio veći broj stećaka, ali su porazbijani i ove bih podatke nadopunio kazivanjima: brdo se ne zove **Stražba** nego **Stražbenica** (tako je i na

karti); uz groblje ima izvor vrlo hladne **Kaurske vode**.

Oko podrug kilometra na zapad od škole, vrlo lošim seoskim putem, prema Jukićima na desno, poviš samoga potoka Dubokovca izdiže se Crkvište, opće poznat lokalitet. Lijep brežuljak, na zapadu se dosta strmo obara prema potoku, razlika je u visini možda osam metara, a na istok se vrlo blago spušta prema putu. Širina zaravanka oko 8 metara, a dužina nekih 15 m; divan pogled na daleko prema sjeveru do Treštenice i Vijenca. Napram crkvištu, s druge strane potoka uza stranu, ispod Crnjeva, je staro selište. Od crkve je kaldurma vodila prema gradu Tuloviću. Zemljište je Redže Hasića. – Više mi je ljudi davalo podatke; jedan je od njih vadio iz temelja veliko kamenje i palio kreč. Kad bi se dublje kopalo, našlo bi se još kamenova (v. sl.).

K zapadu je spomenuti Bando i zaselak Jukići. – Dan je već bio na izmaku, pa nisam mogao dalje ići u planinu, da tražim ono crkvište u srpskom selu. Vele da i u pravoslavnom selu Seoni, 10 km odavle na zapad, imaju njive Crkvine, gdje drže molitvu o Đurđevu, ali to ne može biti ono što tražim, a zasada ne mogu ni tako daleko ići trebalo bi sav put prevaliti pješice). –

Sl. 7. Crkvište u Banovićima foto autor

Kanio sam se do Litve vratiti autobusom, jer sam povjerovao bio tiskanom voznom redu, no kad doznah da onaj pred večer više ne vozi, zaputih se ovih 8 km do Litve pješice

nadajući se kakovu vozilu, koja inače ovuda vrlo rijetko prolaze. No posluži me sreća i nakon desetak minuta već sam sjedio uz vozača kamiona. U Litvu je došao po mene moranjački kapelan Luka Brković.

Ljudi su ovdje prijazni i uslužni. Primijetio sam da i ovdje kažu »**dornji**« mjesto »**do-nji**«, kao što govore u Bistarcu.

JE LI U POLJICU BIO SAMOSTAN?

75. Oni stari u Bokaviću rekoše, da je u Poljicu bilo više crkava. Krenuh 15. IX. o. g. iz Lukavca do posljednjeg raskršća iza tvornice, digoh dva-triputa ruku i uze me neki musliman u limuzinu, natrpanu već putnicima i do veze do glavnog križanja u Poljicu (možda 12 km). Tamo pred zadržanom trgovinom progovorih s nekim ljudima. Pribilježih iz njihovih kazivanja neke izvore, bunare, u selu: Lazinovac (otječe kao potok), Islamovac, Boškovac (sada potopljen u jezeru), Markovac, Vlahovac, kod stare škole, te Mujezinovac ispod Svatovca.

Za uspomene iz davnine mogao bi štošta reći stari hodža Edhem Žabić u Dublju, kažaše. Do njega sam išao skoro cijeli sat, sve po kiši; kuća mu nakraj sela, iznad jezera. Ima hodža 71 godinu, o crkvi u prošlosti ne zna ništa, no pričao mu neki stari, već pokojni Srbin, da je u Pustolinama bio samostan. Kako je u samostanu bivalo po više redovnika, da nije u Bokaviću ostalo sjećanje na više crkava mjesto na više svećenika? – Kako sam zaselak Pustoline već jutros bio mašio, nisam se onamo više vraćao. – Lijepe kuće zaseoka smještene su po dugačkom niskom brižuljku Kraljevcu. Ime daje naslutiti da je ovdje davno bilo ili selo toga imena ili neka kraljevska zdanja, a možda i samostan, a kad je sve to srušeno, ostala je pustolina.

Hodža je vješt turskom pismu i jeziku, pa je čitao natpis na poljičkoj džamiji, da je pravljena g. 1219. po islamskom računanju (a to je godine 1804. kršćanske ere) i piše dalje, da je pri gradnji sudjelovao odred vojske. – Vratih se, i opet po kiši, do istog onog raskršća

i dočekah autobus, što vozi na Vijenac. Prođosmo tako pokraj izletišta Svatovca, gdje su prema pričanju nekada davno izginuli neki svatovi.

OKO STAROG TULOVIĆA GRADA

76. Na Vijencu (605 m nad morem) podigla je već odavna lukavačka tvornica povelik hotel, kamo se ljeti rado izlazi na izlet. Ja mislio tamo prenoćiti, no izvan sezone hotel nedjeljom i ponedjeljkom ne radi, a kako je bio upravo ponedjeljak, to mi je valjalo u selu tražiti konaka. Ni pet minuta od hotela su prve kuće srpskog sela Gornje Treštenice; nadao sam se tamo naći ono crkvište što ima biti u jednom srpskom selu. No tamo ne znaju ni za kakvo crkvište, a škole niti imaju niti su je kada imali, jer im je blizu škola u muslimanskom selu Donja Treštenica. Ondje u čitaonici, preko puta škole, zatekoh više starijih ljudi. Upitah ponajprije, da li bih gdje u selu mogao prenoćiti. Ponudio se Mujo Brigić, čija se obitelj nekad zvala Ikanović, a sadašnje prezime zahvaljuju jednom svom pretku, komu je mati za malena govorila "brigo moja" i to mu ime "Briga" osta za svega života. (U Sarajevu je 1784. umro konjušar Alibaša Briga – kaže Bašeskija str. 307.). Mujo me odveo u svoj zaselak Piralice, a usput smo navratili i kod rođaka mu, hodže Rame Brigića. Džamija je doduše u Treštenici, a hodža je u svojoj kući u Piralicama, koji spadaju Tulovićima. Sve što sam ovdje vidio ili čuo od ovih uslužnih ljudi – bilo u seoskoj čitaonici bili od obojice Brigića – razvrstat ću u skupine radi boljega pregleda.

Za jedno crkvište u ovom kraju svi vrlo dobro znaju, u zaseoku Draganji. Ali znaju za još jedno, u Jaruškama, no to je prema zapadu, preko brda, i to će biti ono o kom je govorio g. Ravlić. O njemu ne znaju ništa potanje, a o Draganji nešto više malo kasnije.

Stara groblja: Mrko ili Kaursko groblje, više msl. zaseoka Krševca, a neko 300 m ispod Srnica. U njemu je ukopan sa svojom družinom neki Obojak, vele da je bio Srbin;

on je ovdje bio kod bega u najmu, pa oteran, no kazao je svom jaranu Oruču, da će se vratiti i osvetiti se. Pa kad je prijatelju poručio da dolazi sa družinom, Oruč je to prokazao, dočekali su Obojka sa četom i sve pobili. Ono nekoliko kuća oko hotela zove se i danas Obojkovina.⁶⁾ U Gor. Treštenici, kod Mihaljevića kuća, ima kužno greblje, takvih ima širom po Bosni; a drugo je u D. Treštenici, u mahalici Avdićima; treće je u Marinićima, dijelu sela Čifluka (kod kuće Šabana Ćosića); četvrto u Dijacima (selo Grivice), u jednoj šikari, zovu ga "Zerdelija". Kazuju da je kužno groblje i kod Kadrijine kuće u selu Banovićima. Kažu da kužno groblje ima i na sjever zaseoka Pirića. Cerina ravan je vrlo staro muslimansko groblje sa već istrošenim nišanima; ispod Tulović-grada, a nešto dalje prema istoku, na putu prema Draganji, je Tursko groblje i u njemu jedan ogroman grob od nišana čelo glave do onoga niže nogu ima tri i po metra; na ostalim su grobovima samo zelene ploče. Priča se da su ovdje pokopani turski vojnici, što su poginuli pri zauzimanju grada Tulovića, a onaj veliki grob ili je nekoga vojskovođe ili jedan masovni grob. Prema knjizi "Banovići i okolina" (str. 26) u nekom su groblju u Draganji bili veliki nadgrobni kamenovi.

Grad Tulović. Neki vele da se grad zvao Tulić-grad, a selo po njemu nazvano Tulović. Našim povjesničarima nije poznat srednjovjekovni grad toga imena, ali kako se brežuljak visok 505 m zove "grad", to se uzima da je to ilirska gradina, kakovih ima mnogo u Bosni, i koje su u nauci obrađene. Ali ovdje je čvrsta narodna predaja, da je tu bio zidani grad, koji su Turci zauzeli od Mađžara. Kazuju da je grad dobivao vodu čunkovima ispod zemlje sa Crnjeva. I kad su ga Turci dugo uzalud opsjedali i mnogi izginuli (pokopani u Turskom groblju), kažu kako je neki vrač rekao, da treba pronaći vodovodne cijevi, pa im vodu presjeći i grad će se predati. A treba uzeti dobra konja, tri ga dana dobro hraniti, a ne pojit, i onda ga polako provodati poljem,

gdje bi mogli biti cijevi za vodu. Kad su konja vodali, da je na jednom mjestu stao kopati nogama i kad ondje dublje zakopaše, naidoše na cijevi i presjekoše ih. Pa kad još neku babu prisiliše, da kaže, gdje su gradska vrata i stali tamo topovima tući, grad se nakon nekoliko dana morade predati.⁷⁾ U selu Banovićima kazuju da su stari upamtili tragove kaldrme od crkvišta prema Tuloviću. A što danas nema nikakvih tragova gradskim zidovima, i za to imaju tumačenje. Kad se zidala tvrđava u Tuzli (nekako oko 1750.), tada je lijepi bijeli, tesani kamen prenesen odavle u Tuzlu i to sve iz ruke u ruku, živim lancem (isporedi sličnu legendu ovdje pod br. 71.).

Sl. 8. Mjesto grada Tulovića foto autor

Još neke zanimivosti. U sjeveroistočnoj Bosni nema inače ponornica, a ovdje ih imaju tri. Neki potok (ili nema imena ili mi ga ne znaše kazati) teče kroz Borovac i Puzovac i ponire u "japagu", a onda se pojavljuje iz "pećine" i odmah izliva u Turiju; drugi potok (i opet bez imena), što dijeli sela Treštenicu i Tuloviće, uvire u "vrtaču", a kad se ponovo pokaže, dobiva ime Klopotovac; na karti ima još i neka Ponikva, koju mi nisu spominjali.

Pričali su: u Grabovcu leži velik kamen, zvan Srednji kamen, na njemu je izbočina poput koluta, a na kolutu križić. Vele da je to bio međašni kamen između gospodara gradova Banovića i Tulovića.

Za tri selišta znaju u ovom kraju: 1. ispod Srnice, na njemu su i sad kuće (u blizini staro groblje); 2. njive u zaseoku Golići (D.

Treštenica) i 3. Stare kuće za Draganje, kod crkvišta.

Govor im je čisto ijekavski; i oni kažu **dor-nji**, vele doduše **brez**, ali ne kažu **bruditi**. Upitavši zašto se jedan kraj u Banovićima zove Čubrići (sada rudničko područje), rekoše da je tamo rasla samo trava čubrić; no to nije čubar (satureja), nego sitna mirisava travčica, što se većinom naziva majčina dušica (thymus serpyllum).

CRKVIŠTE U DRAGANJI

77. Prenoćih na katu nove kuće Muje Bričića; ujutro je došao hodža Ramo, da još koju proeglenišemo; ne ostade dugo jer mu je trebalo ići u džamiju. Mujo me zatim isputio do izvan sela, slikao sam "grad" (v. sl.), prešao preko Cerine ravni i pokraj Turskoga greblja, na raskršću prije Draganje. Došavši u selo zapitah, gdje ima koji stari čovjek i upravo je prva kuća s lijeva Muharema Demirovića, starca od 70 godina. Zatekoh ga pod nekom voćkom, plete sepet. S njim je sin Suljo, oženjen čovjek. Dok smo se upoznali i otvorili razgovor o starinama, dođoše još neka dvojica ljudi, te popismo crnu kavu. Oko 10 sati htjedoh dalje, ali Muharem ustavlja na ručku, no nisam nikako mogao duže ostati. I mjesto da me starac uputi, kuda ću, uze on moju torbu (a dosta je teška bila) i krenu sa mnom.

Sl. 9. Crkvište u Draganji foto autor

Sprva idemo uz rječicu Draganju, prešli smo njive što se zovu Čardačište. Čardakom se ovdje zove velik koš za kukuruz (ovdje vele "žito") u klip, no ime ovog mjesta upućuje

vjerojatno na neki stari begovski čardak. Stari Muharem ne zna po čemu se ovo tako zove.

Odmaknuvši se nešto od vode išli smo prema sjeveru brežuljcima sve do Crkvišta; velik je to brijeg, zaravanak je oko 200 metara širok, a širok 20-30 met (v. sl.). S njim je vezan brijeg Nasupovac, a s druge strane toga brijega izvor jake i ledene vode – Popovac. U Grivicama su mi kazali, da povrhu ovog crkvišta ima na Smailovu brdu groblje, na kome nema nišana, pa bi moglo biti kršćansko. Sam lokalitet pripada zaseoku Pirićima, dijelu Grivica, koji su se naselili iz Hercegovine (na karti Perići). Dalje odatle prema istoku su njive Stare kuće, koje nas ime upućuje na staro selo. Da ovdje nije bilo selo Marinići i njemu pripadala i crkva gore na brijegu? 1623. godine, za provincijala fra Marijana Pavlovića ima na području olovskoga samostana župa, kojoj je o. Pandžić Bazilije ime pročitao kao Mirinacci, a vrelo Popovac bi možda kazivalo, da je tu nekad živio pop glagoljaš. Župe je i crkve nestalo prije 1672. godine, a narod se vjerojatno raselio, dok ih se nekoliko pomaklo nešto više na jug, gdje je i danas malen zaselak toga imena (sjev.-zap. od Čifluka).⁸⁾ Muharem je htio da me odvede i u Čifluk, ali sam već previše umoran, pa me časni starina doprati još do Dijaka, odakle se on vratio, a ja se zaputiti u Litvu. Pratio me više od sat vremena.

Spomenuo mi Muharem i neka Garišta, gdje je davno neki Zenan imao viganj i radio o kovačluku, pa je ondje zemlja u široku posve crna. Nisam pribilježio, gdje je upravo to mjesto.

U GRIVICAMA OSTA JEDNA ZAGONETKA.

78. Grivice su poveliko muslimansko selo sjeverno od Banovića ili točnije sjeverno od Litve. Sačinjava ga više zaselaka: Mrdići, Avdići, Muratov han, Pirići, Čifluk (s Marinićima), Spaije, Pozderovići, Ivovići i Dijaci. Kroz Piriće i Dijake sam prošao 16. rujna, ali sam već tada bio naumio još se jednom na-

vratiti, jer me zanimala imena Ivovići, Marinići i Dijaci, koja svjedoče o kršćanskoj prošlosti. Ime pak Spaije kaže, da je tamo sjedio neki spahijski s brojnom obitelji.

Dodoh dakle još jednom 20. list. Bio bih rado otišao u najdalju mahalu, u Mrdiće, ali ne će imati toliko vremena. Čuo sam naime u Priluku od Omera Poljića, da je tamo kod starog mekteba bio neki velik, otesan, zelen kamen, odozgo ugladen i kao s malo usječen, pa bi tri čovjeka mogla uporedo sjesti i da su se i tamo u starini držali zborovi, a s toga se kamena govorilo narodu. Taj je kamen vidio i umirov. šumar Jozo Lugonjić i veli da sigurno nije nikakav grobni kamen. Mujo Kahvedžić ga je prije i rata vidio, veličina mu je 1 + 1 + 1.5 m (iznad zemlje), a ne zna, stoji li još, dok je Omer kazivao, kako je čuo, da su ga prevalili i nešto pod njim tražili, a toliki je, veli, da ga 50 ljudi ne bi moglo krenuti. Da nije taj kamen sredovjekovna "sudačka stolica". Kazivali mi za nekakav kabur-mezar, što je zarastao u šumi negdje prema Gor. Bučiku. Obadvoje mi valjalo ostaviti ne pogledavši i očekujući kakove obavijesti od novo stečenih znanaca.

Ovaj puta se moradoh zadovoljiti kazivanjem dvojice starih ljudi iz Grivica, na brijegu više škole. To su Mujo Brkić i Mujo Kahvedžić; ovaj drugi više zna, ali slabo čuje. Doznao sam štošta od njih, ali glavno što me zanimalo, ostalo je još moja čista pretpostavka, zasad bez realnije podloge. Imena Marinići i Ivovići ukazuju na Maru i Ivu, ali odakle ime Dijaci, Đaci? Muslimani ne znaju za tu riječ (oni vele taleba ili softa), dakle je starije ime od 500 god. U srednjovjekovnoj Bosni dijak je pisar kod nekog gospodara, vojvode, bana, kralja (danas bi rekli sekretar). No ovdje su Dijaci, u množini. Dijak je značio kod frataru ono što i danas znači "đak", samo što je danas đak svaki, koji uči neku školu, a onda je to bio jedino pripravnik za svećenika.⁹⁾ Zar nije onda ovdje mogao biti prije Turaka neki samostan i u njemu škola, kojih je nestalo dvijesta godina prije nego župe

Marinići (naime još za akindžijskih provala u vrijeme sv. Jakova Markijskoga)?

Kroz Grivice teče rječica Ostružnja, te sam pitao, ima li kakva njiva ili brijeg Oštrog ili Zaostrog. Ne zna nitko za takvo ime, ne znaju također zašto se mjesto zove Dijaci, Đaci, ni zašto su Ivovići i Marinići. Zašto ovdje tražim Zaostrog, možda ću kad god na drugom mjestu razložiti. – Dakle moji novi znanci u Grivicama ne mogaše mi ništa nova reći, ali potvrđiše što sam već čuo i glede crkvišta uz Draganju, znaju za vodu Popovac, a Mujo Kahvedžić poziva da mu opet dođem, ako me put kadgod nanese u Grivice.

Nisam dospio otići u Hrvate, znatan dio sela Repnika, na jug od Litve, pa da zabilježim što sam čuo u Treštenici. Kad je Austrija nakon sretnih bojeva po Slavoniji i Ugarskoj dobila od Turske Slavoniju i dio Ugarske, to su se muslimani ovih krajeva, ako se nisu htjeli pokrstiti, morali seliti u zemlje turske carevine. A bilo ih je među njima što su tamo došli bili iz Bosne ili od drugod kao muslimani, ali većina je bila između domaćeg hrvatskog stanovništva (katoličke ili kalvinističke vjere ili pak patareni), što je primila islam. Turska ih je dakako rado primila, pružila im i neke ekonomske olakšice. Domaći muslimani nazvali su pridošlice Hrvatima, pa tako imamo u sjev.-ist. Bosni nekoliko takovih mjesta, koja svjedoče o porijeklu njihovih sadašnjih stanovnika. – Došla je dakle jedna skupina muslimana – tako se sačuvalo kazivanje – a među njima i jedan hodža, u selo Banoviće. Tamo je bio star hodža, pa je izbjeglica klanjao pred narodom. Tu čuju da u Repniku ima slobodne zemlje, a da tamošnji ljudi nemaju hodže, te se bjegunci tamo upute i smjeste na jedno brdo, što se i danas zove Hrvatsko brdo, a poslije se i cijelo selo nazivalo Hrvatima, pa tako i do danas. Valjda su ti muslimani iz Hrvatske podigli tamo i vodenicu, jer se i danas zna za Hrvatsku branu na rijeci. Ono o dolasku isprijeika je u skladu s povjesnim činjenicama.

Ako i nisam bio u Hrvatima, bio sam u nekim mjestima južno od rijeke Oskove: u Višći, Đurđeviku i Nevrenči; na ruku mi tamo biše Jozo i Mijo Lugonjić, Ivo Bošnjaković i Huso Taletović. Što sam od njih čuo, bit će djelomice spomenuto, kad bude govora o staroj župi Gostilji i novoj živiničkoj.

CRKVA JARUŽICA

79. Vrativši se iz Grivica noćih u Litvi kod Stipe Marića, željezničara, rodom od Odžaka. Drugi dan, 21. list., krenuh rano autobusom u selo Banoviće, predoh u drugi autobus i njim do Vijenca. Pokraj radilišta, gdje se lomi i drobi krečnjak i otprema zračnim putem (žicom) u lukavačku tvornicu sode, oborili se po kamenom kršu do prvih kuća na zapadu. Sjedoh na kamen, naspram groblja, izvadih iz torbe, što je u nju strpala Stipina domaćica, i založih, a sve gledajući, hoće li tko nanići, da se raspitam na koga treba da se obratim. Po groblju vidim da su ovdje pravoslavci; u groblju sami kameni križevi, (drvenog nijednog), neki vrlo golemi. Naide neka djevojka i uputi me na Vukašina Trifkovića. Čovjek upravo redi pšenicu, sjedosmo pred kućom, i čim se upustismo u razgovor, naređuje Vukašin stopanici (domaćici), da spremi ručak. Zahvalih dakako, jer bijah upravo doručkovao, no nije mašila crna kava ni od mene cigar duhana, i to "sebičkog" (domaćeg rezanog). Ovo nekoliko kuća zovu se Gavrići, spada selu Jaruškama; ovdje su Srbi, a tako i u zaseoku Stikama, a crkvište je u muslimanskom selu, kod stare škole. Ubrzo stigoh do nove škole, što stoji na osami, pa kroz šumicu i preko rječice Turije uzbrdo u Gornje Jaruške. Bez po muke nadoh staru školu, na Crkvinama; još za stare Jugoslavije sagrađen je mekteb, za vrijeme rata smjenjivale su u njem vojske; nakon rata mjesto mekteba otvorena osnovna škola, a prije dvije godine sagrađena nova, a ova zgrada kupljena opet za mekteb (v. sl.), a hodža dolazi iz Orahovice. Iznad mekteba je muslimansko groblje,

Sl. 10. Ovdje je bila crkva Jaruzica foto autor

a niže toga "grčko greblje", bez spomenika, ograđeno kamenom.

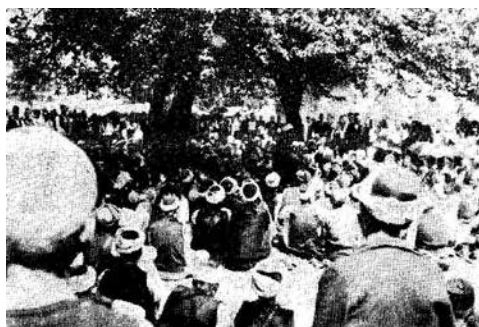
Podatci su po pričanju Osme Halilbašića (80 god.) i mlađega čovjeka Hašima Mešića. Kod sela Babica ima Gradina, nema nikakvih tragova, na mjestu zvanom Marmor ima jedan kamen, visok, uspravan poput čovjeka. "Zašto se selo zove Jaruške?", veli Hašim: Po crkvi Jaruzici." Ime pak Jaruzica i Jaruške dolazi očito od nekih jaruga; da to nisu bili napušteni rovovi još rimskih rudnika željeza? Od neke sam žene čuo, da u planini Pocjelu ima na Malom Janjilu neko "grebljice", kužno krobље. I ovdje govore **dornji** i **mredju**; u ovom selu ženskinje ni na pozdrav ne odgovara.

Odavle krenuh istim putem do Gavrića, ali dalje podoh drugim ispod Vijenca, no opet sve preko sitnog krša od krečnjaka i kamena. Valja vrlo oprezno ići, da ne bi ekspresno sletio u Turiju. Jedva sam išao, jer me noga nešto zaboljela "na zdravo", a bilo se sve penjati. U restoranu se na Vijencu dobro i jeftino okrijepih, te pred večer siđoh u Lukavac nekim kombijem.

Na putu do Lukavca prođe se kroz šumu Svatovac, davnašnje izletišta Lukavčana i Tuzlaka, sa zgradama izgrađenim od tvornice. Na livadama su muslimani održavali dove, molitve, kako to vidimo na slici br. 11.

UZ NOVO JEZERO

80. S južne strane plodnoga polja, što se pružalo uza Spreču niže Kiseljaka, pružalo

Sl. 11. Dova na Svatovcu 1935. foto Delhunija

se do nedavna više sela i zaselaka, sve samih muslimana. Sada je tamo stvoreno akumulacijsko jezero; dva-tri sela leže na njegovu južnom žalu. Oni brešćići nisu vodoplavni, mora da su bili uvijek nastanjeni, ali kanđa je predosmanlijsko stanovništvo u cijelosti odselilo, a nadošlo novo, jer nema starina.

S moranjačkim kapelanom Lukom Brkovićem obišao sam dvojicu staraca; u Priluku hadži-Omera Poljića Eminova (86 god.) i u Šerićima Muharema Avdihodžića Eminova (preko 60 god.), hodžu u mirovini. Nijedan ne zna ni za crkvište, ni za gradine, ni za starinske grobove. Ipak nismo uzalud dolazili. U Priluku u tri kuće Peštalića, doselili su iz Pešte, i u Đurdeviku ih ima iz Pešte; isprije su i mnoge obitelji u Šerićima. Poljići tumače svoje prezime kao da su doselili iz Poljske, što je već teže prihvatiti. U Šerićima se jedan zaselak zove Pepići.

Džamija je u Priluku sva od drveta, stari hodža kaže, da je iz god. 1148. po turskom računu (to je po kršćanskom godina 1776.); citira na arapskom jeziku neki zanimiv natpis na jednoj daski o svrhi ove bogomolje. Na Rudniku i Svatovcu držane su nekad dove (v. sl.). Između Humaca i Borika, u šumi, ima neko groblje i kazuju da je tamo neke bje-gunce stigla kuga i sve ih pomorila.

Govor im je ijekavski (ali kažu Biograd), vele **greblje** i **dornji**; naglasak književni hrvatski, osim rijetkih iznimaka (kažu **oko vodê**). Kod obojice spomenutih vrlo smo

usrdno dočekani; hodža je poiskao adresu, da mi može pisati, ako se još čega sjeti.

BILJEŠKE

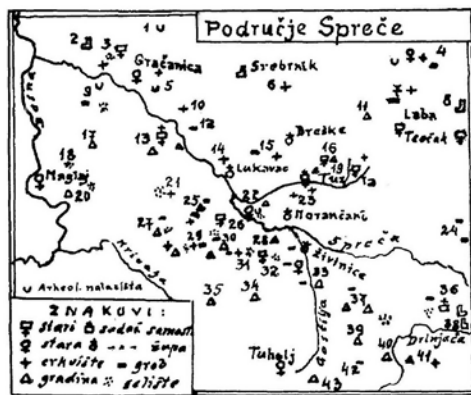
1) Hadžijahić, Gradačac i okolina 14 – 2) GMZ 1955., 91-106. – 3) Ahmići se zovu po nekom pobožnom softi Ahmi, za koga se priča da bi ga anđeli od krava, koje je napisivao, prenijeli na Konjuh i tamo bi pred ljudima klanjao, a na večer se vraćao s kravama kući a da nije znao, šta se s njim zbivalo. Ne zna se ni gdje je ni kad umro, najednom ga nestalo – 4) Gračanički Lendići su 1961. imali 285 stanovnika; u župi Podmilačje ima selo Lendići (471 stanovnik, među njima mali broj katolika); Bašeskija u svom Ljetopisu spominje između 1757. i 1777. tri Lende u Sarajevu (jedan buzadžija, drugi pazvandžija); Šafarik navodi prema ruskom kronisti Nestoru, da je pleme Lendići imalo 98 sela (str. 144, 145, 150.) – U sutj. selu Trnovcima bilo je u 17. stolj. Lendića, jer se zna za fra Filipa Lendića iz T., najprije kuštoda, a 1652. provincijala; u popisu 1742. nema više toga prezimena. – 5) Banovići i okolina s. 25. i 26. – 6) God. 1743. ima u Fojnici Anto Obojčanin, a 1768. Petar Obojčanin, a jedno se malo selo (151 stan.) fojničke župe zove Obojak, u njemu muslimani i katolici. – 7) U Grivicama kazuju, da je na Previlama, više Litve, zanoćio bio putnik, pa naložio vatru i na njega puknu s grada Tulića iz topa i tamo je ukopan, gdje je i poginuo – 8) I u fojničkoj župi ima malo katol. selo Marinići (90 duša); ovom zaseoku Grivica kažu sada većinom Marnići, no to nije ništa neobično, jer se nenaglašeno i često gubi u izgovoru: mjesto **motika** govori se **motka**, mjesto **Zenica** čuje zapravo **Zenca**, u skopljanskom kraju mjesto **kolica** reknu **kolca** – 9) Prema tomu se latinski jezik zvao dijačkim, i to ne samo u Bosni.

UZ KARTU PODRUČJA SPREČE

81. Područje Spreče ima dosta vrlo starih povjesnih nalazišta, a još više toga iz srednjega vijeka i prvih vjekova novoga vijeka.

Dosta je već ustanovljeno, a većinom i pisмено obrađeno, no ima još mnogo toga, što valja tek istražiti. Mene su zanimala ponajviše crkvišta, ali njih tražeći naišao sam i drugo što bi moglo biti zanimivo. Pokušao sam na priloženom crtežu označiti neka takova povjesnička mjesta. Karta je premalena, a da bi se na njoj moglo sve ispisati, te je valjalo pribjeći brojevima, a u tabelama iza karte naznačeno je koje se mjesto ima pod kojim brojem staviti; radi boljeg pregleda razvrstani su lokaliteti u šest skupina. Nadam se da ću ja jednom, ako Bog da, moći izraditi veću i potpuniju kartu.

Nisam mogao obići ozrenski kraj, da sobom ubiciram razna crkvišta, koja se tamo spominju, a ostala su (prema narodnom pričanju) iz prijašnjih stanovnika, koji su odselili, a bili su to "Kauri" ili "Madžari".¹⁾

Sl. 12. Arheološka karta područja Spreče crtao autor

STARI GRADOVI

2 Brložnik (nema tragova)

Srebrnik

8 Jablan-grad

Teočak

16 Gradovrh sj.-ist. od Tuzle

38 Perin grad (na Drinjači, j.-ist. od Papraće)

Gradine

Mnogi visovi svojim imenom podsjećaju na utvrdu bilo koje vrste, premda se dosada nijesu našli tragovi zidovima.

- 11 Gradina zapadno od Lopara
- 13 Gradina ist. od Bos. Petrovog Sela i Gra-
dišnik južno odatle
- 17 vis Kraljica i Grad na južnim obroncima
Ozrena
- 19 Gradina u Tuzli (vojna bolnica)
- 22 Gradina u Bosan. Poljani
- 25 Gradina ist. od D. Jaruzhaka
- 27 Gradina u Lozni (niže crkvišta); Gradac,
sj. od Vukovija
- 28 Gračun juž. od Priluka
- 30 Tulović grad
- 33 Gradina u Nevrenči (možda grad neka-
dašnje Gostilje)
- 34 Gradina ispod Konjuha
- 35 Gradina kod Ribnice
- 37 Džebarska Gradina i Mala Gradina juž. od
sela Džebar, i odatle na ist. Kaštelj
- 38 Višegrad jugoist. od Papraće
- 39 Gradina sj.-zap. sela Strmice
- 40 Gradina na lij. ob. Drinjače, u samom selu
Strmici
- 41 Gradina na des. ob. Drinjače, zap. od sela
Vrela
- 43 Gradina sj.-ist. od Kladnja

Crkvišta

- 3 između Lendića i Stjepanpolja (možda
Lendava)
- drugo C. na jugu Stjepanpolja
- Gračanica, stara župa na istoku Sokol (utvrda
i crkvište)
- 4 Bili Potok kod Koraja, dalje na ist. šuma
Mise
- 6 Crkvine u selu Humci
- 7 šuma Misa juž. sela Maleševci
- 10 Crkvina južno od Rašljeve
- Labac, samost., danas Labucka Teočak,
samostan
- 13 pravosl. man. Ozren
- 14 Crkvište na Crv. Brdu k. Lukavca (Breške,
stara župa, obnovlj. 1839., Lukavac, župa iz
1910.)
- 15 Molitvište u Lipnici
- 16 sam. Gradovrh, sj.-ist. Tuzle
- samost. Soli (sada Tuzla)

- 19 samostan Gor. Soli (Gornja Tuzla) sjev. cr-
kvište u Kavčicama
- 21 crkvište zap. od Turije
- 22 crkvište u Bokaviću (stara župa Jala ili
Pojalje)
- 23 molitvište na Husinu, na ist. odatle crkv.
Ilinčica
- (Morančani, župa iz 1858.)
- 25 crkva Jaruzhica
- 26 možda samostan u Pustolinama
- 27 Crkvina u Seoni
- 29 Crkvište u Banovićima
- 31 Crkvište u Draganji (Tulović)
- 32 zaselak Dijaci (Grivice), možda samostan
- 36 pravosl. man. u Papraći
- 41 Crkvina zap. od sela D. Rajevina
- Na lijevoj strani Spreče, oko Ozrena, na ne-
kadašnje crkve upućuju imena: Crkvina više
Boljanića i u Vasiljevićima, groblje Crkvinac
u Karanovcu, Crkveno Brdo poviš Kakmuža,
te Crkveni Potok u Petrovu Selu.

Stara selišta

- 3 u Stjepanpolju nedaleko Crkvišta
- 9 Malo i Veliko S. južno Karanovca
- 18 S. u D. Rakovcu
- 20 S. sjeverno Bočinje
- 21 S. zapadno od Turije
- S. ispod Jukića (Banovići)
- 22 S. u Bokavića uz crkvište
- 27 S. u Seoni
- 31 »Stare kuće« uz Crkvište u Draganji
- 32 »Stare kuće« više Litve
- 30 S. u Treštenici, zap. od Tulovića
- 36 S. jug.-zap. od Papraće
- 37 Kućišta u Bijelom Polju, jugoistočno od
Kaštelja

Stara groblja

- 4 Mramorje između Maleševaca i Tutnjevca
- 7 Mramorik sj.-zap. od Tobuta
- 9 Greblje južno od Boljanića
- 12 stećci između Miričine i Berkovice
- 15 jedan stećak u s. Mramoru
- 24 Mramorić u selu Nezuku i Mramorje u
Križevićima
- 2 Grčko greblje u Jaruskama i Mramor juž.
Gor. Babica

28 Mramor zap. od Živinica
 29 stećak Božićka Banovića u selu Banovi-
 ćima, i na istok dva groblja podno Stražbe
 30 Mrko ili Kaursko groblje, i prema ist.
 dva: Cerića ravan i Tursko greblje (sve oko
 Tulovića)

33 više stećaka u D. Višići i više stećaka na
 Skladovima, u Nevrenčić

36 Mramorak, sjeverozap. od Papraće

37 Vlaško groblje, juž. od sela Svojat

42 Mramorje, zap. od Strmice

Nalazišta

1 Monj u Doborovcima

4 Koraj, lokal. Varoš

5 Lohinja i Gor. Orahovica

9 Boljanić

Tuzla i bliža okolina

22 Bokavić (depo Lukavac)

U nedavno izašloj knjizi pok. Milenka Filipovića »Majevica« na str. 227., gdje govori o selu Tobutu: »Jedna njiva se zove Misa. Na njoj se ne može duboko orati, jer se nailazi na kaldrmu. To mesto se zove i Džamište, jer je tu bila džamija«. Kad pravoslavci kažu »Misa«, to je očito sjećanje na katoličku prošlost.

BILJEŠKE

¹⁾ Filipović-Mazalić, Manastir Ozren (u Spomeniku SAN CI 1951., str. 90-92.).

SUMMARY

EDITOR'S NOTE: ON THE 500-YEAR-OLD PATH OF THE PAST

On the occasion of the 130th anniversary of the birth and 50th anniversary of the death of Ambrozije Benković, a catholic priest, publicist and diligent

researcher of the cultural history of northeastern Bosnia, we present the text "On the 500-year-old path of the past (*Petstogodišnjim tragom prošlosti*)", that was firstly published in 1970 as an excerpt, and was later posthumously published in the book "The Tuzla area once and now with special focus on the religious circumstances (*Tuzlansko područje negda i sada s posebnim osvrtom na vjerske prilike*)" in 1971. Although the book was prepared and published as an unfinished manuscript it brought an abundance of very interesting and significant information on the area of northeastern Bosnia, as well as Gračanica and the surrounding area. For this occasion we have singled out the chapter titled above – adding to it a map with a list of archaeological sites, monuments and antiquities (which forms the following segment in the aforementioned book). The book "The Tuzla area once and now" is an unavoidable read for anyone interested in the past and the heritage of this area. However, the book is very rare and can only be found on the shelves of local historical collections and reading rooms of some local libraries. Unfortunately, there is no copy of this book in the city library of Gračanica, although this book is very important for the history of the city itself – which was an additional motive to at least convey one part of this book and to make it available to our readers. We did it as faithfully as possible, transmitting the text as published in the aforementioned book, respecting the author's choice of words and style (we only corrected a few small and obvious typographical errors). On the same occasion, in the section "The Past" of this issue of "Gračanički glasnik", we published the work of Marko Matolić entitled "Remembering Ambrozije Benković (1890-1970) and his contribution to the cultural history of northeastern Bosnia."